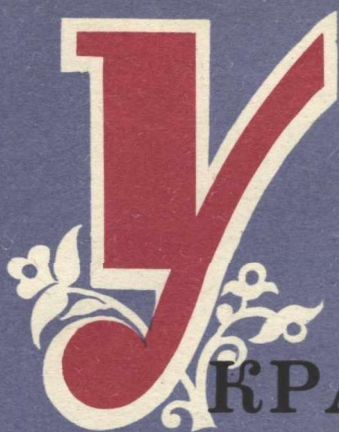

КРАЇНСЬКА
МОВА
І ЛІТЕРАТУРА
В ШКОЛІ

2

ЛЮТИЙ

1975

У НОМЕРІ:

- 3 *І. К. Білодід* — Ленінське вчення про розвиток національних мов і його втілення в життя народів СРСР

ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

- 12 *В. В. Лесик* — Про аналіз і синтез у літературознавстві
24 *О. Ф. Пінчук* — Словотвірні значення віддієслівних іменників

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

- 33 *С. О. Пультер* — Взаємозв'язки у викладанні дожовтневої російської і української літератур (8—9 класи)
39 *Є. М. Кучеренко* — Робота шестикласників над складанням плану
44 *В. Я. Неділько* — Психолого-педагогічні основи факультативних занять з української літератури в 7—8 класах

МЕТОДИКА МОВИ

- 53 *О. М. Довга* — Вивчення збірних і дробових числівників
57 *Л. І. Батюк, Л. Ю. Говенко* — Поради до опрацювання теми «Числівник»
59 *В. О. Ващук* — Роздатковий матеріал
63 *Л. П. Любимець, О. Л. Любимець, Н. Л. Рибаченко* — Шкільна стінгазета

УЧИТЕЛЕВІ 8 КЛАСУ

- 66 *В. Я. Мельничайко* — Вивчення розділу «Культура мови і стилістика»

КОНСУЛЬТАЦІЯ

- 74 *М. Г. Сердюк* — Про подвійне наголошування іменників

РОЗПОВІДІ ПРО МАЙСТРІВ

- 77 *Іван Щербатенко* — «Гайсин, Вірі Кузьмівні...»

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

- 83 *Н. М. Рева* — Соціалістичний реалізм — творчий метод радянської літератури
88 *М. К. Наєнко* — М. И. Бойко. Сочинения по литературе в средней школе
90 *Є. Д. Чак* — Рідне слово
93 Рекомендуємо прочитати в журналах
94 Видання «Наукової думки» в 1975 році

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

ЩОМІСЯЧНИЙ
МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР

34462
2724 м.с.

2

(286)

ЛЮТИЙ

1975

Виходить з березня
1951 року

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»,
м. КИЇВ

Складання плану є одним із засобів такого аналізу твору, який дає змогу найглибше розкрити перед учнями ідейне й художнє його багатство, розвиває мислення і мову школярів, поглиблює знання з літератури.

В. Я. НЕДІЛЬКО
(Київ)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТЬ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 7—8 КЛАСАХ

Факультативні заняття в середній школі стали важливим заходом поліпшення всього навчально-виховного процесу та, зокрема, піднесення якості знань учнів. Уведення факультативних занять у 7—10 класах сприяє самовизначенню школярів, дозволяє їм дістати ширшу й глибшу підготовку з того навчального предмета, який цікавить їх більше за інші або до вивчення якого вони мають помітно виражені нахили та здібності.

Факультативні заняття прищеплюють любов до трудової діяльності, заохочують до ведення елементарних наукових досліджень, розвивають творче мислення та сприяють виробленню навиків наукової організації праці, насамперед її найскладнішого виду — праці розумової. Чимале значення мають вони й у професійній орієнтації шкільної молоді. У процесі факультативних занять слухачі дістають можливість глибоко розібратися в своїх нахилах та обдаруваннях, обрати такий фах, який, з одного боку, задовольняв би самого учня, а з другого — дав би йому можливість принести найбільшу користь народові, Радянській Вітчизні. Розв'язати це відповідальне завдання допомагають такі принципи організації факультативних занять, як добровільність вибору, диференційований підхід до учнів, який виявляється у виборі не тільки форм і прийомів навчально-виховної роботи з кожним учнем, а й самого навчального матеріалу. Розвиток науково-дослідницьких здібностей школярів, використання місцевих умов також належать до важливих основ факультативних занять.

Досвід показує: переважна більшість учнів 8—10 класів приходять на факультативні заняття з української літератури з більш-менш усталеними поглядами на цей предмет, з порівняно чітко сформованими інтересами та уявленнями щодо обсягу й напрямку знань, які вони прагнуть дістати. Розпочавши заняття у факультативі, старшокласники не залишають їх. Навпаки, часто спостерігається, що ці заняття визначають майбутній трудовий шлях слухачів факультативу. Звичайно, їхні інтереси та погляди на філологію взагалі і на літературу зокрема як майбутню спеціальність зазнають певної, часто ґрунтовної трансформації. Вони здебільшого глибшають, стають чіт-

кішими та визначенішими, більш наближеними до життя. А інколи, навпаки, учень переконується, що захоплення літературою було тимчасовим і не відповідає його життєвим устремлінням, нахилам і планам на майбутнє. Проте значна частина слухачів факультативу обирає собі фах філолога цілком свідомо й прагне продовжувати навчання чи працю у філологічній чи в якійсь близькій до неї галузі. Так, із 16 слухачів факультативних занять у середній школі № 92 ім. І. Франка м. Києва 11 обрало майбутню спеціальність, пов'язану з мовою та літературою.

Аналіз нових навчальних планів та програм, зміни в пізнавально-психологічних особливостях підлітків, вивчення навчально-виховного процесу середньої школи дозволили прийти до висновків про можливість і доцільність введення факультативних занять і в сьомому класі. Зрозуміло, що впроваджувати їх треба обережно, враховуючи вікові особливості та пізнавальні можливості учнів, їхні нахили та побажання. Принцип добровільності має бути дотриманий максимально. Учителеві доведеться провести із семикласниками значно ширшу, ніж у старших класах, пояснювальну роботу, допомогти їм визначити свої нахили та інтереси, дати дружню пораду, докладно і в доступній формі ознайомити із суттю, змістом і метою факультативних занять з літератури, зацікавити їх.

Психологічні особливості семикласників визначаються насамперед тим, що цей вік перебуває на межі між дитинством і юністю. В учнів 7 класу ще багато дитячої безпосередності, непостійності в смаках, нахилах і поглядах, невміння глибоко сприймати абстрактні поняття. Разом з тим у них уже починає визначатися інтерес до певної навчальної дисципліни, до конкретної сфери трудової діяльності, хоч він нерідко ще зазнає змін.

У галузі читання та вивчення літератури зміни у психіці учнів сьомого класу проявляються в тому, що діти починають глибше сприймати літературний твір як явище мистецтва, його красу, в той час, коли раніше вони звертали увагу майже виключно на розвиток сюжету, захоплювалися його гостротою. Семикласники вже цікавляться іменем і особою письменника, намагаються прочитати такі книги, які допоможуть їм у навчанні. У них виникає прагнення усвідомити ідейний зміст твору, закономірності розвитку явищ, відображених у книгах. Це допомагає їм сприймати систему знань — чи то як узагальнення навчального матеріалу, чи як відомості про ті або інші сторони життя.

Побудова й зміст факультативного курсу літератури для 7 класу відповідають психолого-віковим особливостям та пізнавальним можливостям семикласників. Ними ж визначаються й основні методи, форми та прийоми факультативних занять. Враховуючи, що орієнтація й побудова курсу факультативу значною мірою залежить від місцевих умов, а також із метою задовольнити запити значного числа учнів — слухачів факультативу — і його керівника-вчителя пропонується декілька програм факультативних занять з літератури для 7 класу¹.

Зміст і обсяг факультативного курсу в 7 класі визначається насамперед завданням комуністичного виховання підростаючого покоління та підготовки його до майбутньої участі в трудовому житті Радянської Батьківщини. Літературний матеріал дібрано з орієнтацією на високий ідейно-художній рівень творів та відповідність їх

¹ У статті використано досвід проведення експериментальних занять з факультативних курсів, складених учителькою Воля-Висоцької восьмирічної школи на Львівщині Г. І. Зінько, та дослідження вчителя Княжицької середньої школи Броварського району на Київщині В. М. Мозгового, а також досвід автора статті.

змісту й форми пізнавально-віковим і психологічним особливостям семикласників.

Учням цього класу ще важко усвідомити складні закономірності розвитку історико-літературного процесу, проте історико-літературний принцип може бути покладений в основу курсу². Та, на наш погляд, віковим і психологічним особливостям семикласників більше відповідає ідейно-тематичний принцип побудови курсу факультативу. Крім того, слід урахувати, що в 7 класі протягом першого півріччя вивчається дожовтнева література. З радянською літературою учні обізнані менше, читання творів сучасних авторів має переважно безсистемний характер. Тому рекомендується факультативний курс, в основу якого покладена українська радянська література для дітей. Такий курс глибоко зацікавлює слухачів факультативу, адже він рекомендує вивчати саме ті твори, які цікаві й зрозумілі школярам.

Курс побудований за хронологічним принципом з тим, щоб події, відображені у творах, давали бодай побіжне уявлення про основні етапи розвитку історії Радянської Батьківщини, про життя дітей у різні історичні періоди.

Доцільним є й проблемний принцип, коли в процесі факультативних занять вирішується якась виховна проблема, як-от, наприклад, героїко-патріотичне виховання учнів, виховання працьовитості та комуністичного ставлення до праці при вивченні літератури і подібні.

Порядок вивчення художніх творів визначається не хронологією їх написання, а тематикою. В окремих випадках програму слід розчленувати за розділами. Наприклад—твори про участь дітей у революції та громадянській війні, твори про героїчні вчинки дітей у роки Великої Вітчизняної війни.

Методи факультативних занять мають помітні відмінності від звичайних методів викладання літератури в школі. Насамперед, це семінарські заняття, курсові роботи. Традиційні ж для школи бесіда і лекція набувають нових ознак та якостей, що наближають їх до методів викладання у вищій школі³.

Методика факультативних занять у 7 класі визначається психолого-віковими особливостями семикласників і полягає насамперед у визначальній ролі читання й коментування тексту художнього твору, тобто безпосереднього засвоєння його змісту. Аналіз програмових творів, відповідаючи принципу науковості, менше, ніж у 8—10 класах, опираються на складні теоретико-літературні положення. Самостійна аналітична робота учнів не має визначального характеру.

Окремі методи, форми й прийоми факультативних занять, доцільні й ефективні у старших класах, є неприйнятними в роботі з семикласниками, і вдаватися до них не слід. Це можна сказати про залікові курсові роботи, науково-теоретичні конференції та науководослідницьку роботу, з якої можна використати хіба що окремі елементи.

Натомість, підкреслюємо, велика роль належить коментованому читанню, яке в цьому класі можна розглядати не як допоміжний прийом аналізу, а як метод вивчення; справді, на факультативних заняттях в окремих випадках твори можуть бути повністю опрацьо-

² У такий спосіб була складена експериментальна програма вчителькою Г. І. Зінько (Воля-Висоцька восьмирічна школа на Львівщині).

³ Див. нашу статтю «Питання факультативу» в журн. «Українська мова і література в школі», 1969 р., № 7 та методичний лист «Факультативні заняття з української літератури в середній школі», 1971 р.

вані за допомогою коментованого читання. Це стосується насамперед оповідань, невеликих за розміром повістей. Коментування може проводитись учителем, а в тому разі, коли матеріал є доступним для розуміння, — й учнями, як спеціально підготовленими, так і рештою.

Ефективною може виявитися й лекція, розповідь учителя, зокрема на вступному та заключному етапі вивчення літературного твору. Певна річ, вона не повинна бути довготривалою, надто широкою за обсягом матеріалу. В процесі використання лекції необхідно поступово привчати школярів до конспектування розповіді педагога. А основні положення лекції, цитати, дати, найважливіші думки твору варто продиктувати для запису. Працюючи безпосередньо над текстом художнього твору, словесник використає й такий традиційний, але високоефективний метод, як бесіда.

У сьомому класі помітно зростає роль технічних засобів навчання, різноманітного унаочнення. Це пояснюється насамперед тим, що семикласники значно краще сприймають матеріал, конкретизований за допомогою звукових та зорових технічних засобів, ніж просто літературний текст. До того ж, технічні засоби, унаочнення якоюсь мірою замінюють їм спеціальну допоміжну, посібникову літературу, оскільки її для факультативних занять з літератури ще не створено та й працювати над нею семикласники не готові. Треба тільки дотримуватися міри, щоб ТЗН, унаочнення не заступили головного — тексту художнього твору.

Певну роль у факультативних заняттях відіграють письмові роботи. У сьомому класі вони якісно відрізняються за своїми видами від робіт, які виконують слухачі факультативу — старшокласники. Якщо там переважають самостійні дослідження науково-теоретичного плану — курсові роботи, наукові доповіді, повідомлення та реферати, то з семикласниками доцільно проводити перекази, твори компілятивного характеру про життя і творчість письменників, анотації та рецензії, реферування відгуків у пресі про якусь книгу.

При цьому, звичайно, треба мати на увазі й розвиток самостійного мислення та творчої активності учнів. Слід учити їх робити власні висновки з прочитаного, узагальнювати друковані матеріали, прищеплювати учням елементарні навички використання бібліографічних матеріалів.

Так, учителька Г. І. Зінько рекомендувала семикласникам такі теми рефератів і доповідей: «Мої враження від драматичної поеми Н. Забіли «Троянові діти»; «Особливості сюжету оповідань Марка Вовчка «Игрушечка», «Маша», «Маруся».

Одним з найважливіших завдань, які здійснюються в процесі факультативних занять, є формування в семикласників міцних комуністичних переконань, матеріалістичного світогляду, високих естетичних поглядів та художніх смаків. Почуття пролетарського інтернаціоналізму та дружби радянських народів, патріотична гордість за велику соціалістичну Батьківщину мають проїмати весь навчально-виховний процес на факультативних заняттях. Для здійснення цих завдань багаті можливості дає факультативний курс «Образи дітей в українській радянській літературі»⁴. Він викликає в учнів особливий інтерес, оскільки у творах, що вивчаються, героями є їхні ровесники.

Працюючи над програмою курсу «Образи дітей в українській радянській літературі», вчитель зверне увагу на наступність відтво-

⁴ Програми цього та інших курсів факультативних занять у 7 і 8 класах надруковані в № 10 нашого журналу за 1974 рік.

рених у літературі подій, на мужню боротьбу українського народу спільно з російським та іншими братніми народами за своє соціальне й національне визволення, за революційне перетворення світу, покаже, як у дружній сім'ї радянських республік Україна встала проти німецько-фашистських загарбників на захист завоювань Жовтня, а після перемоги піднесла своє народне господарство, науку, культуру на небувалу висоту; як партія, уряд завжди дбали про дітей, а діти робили свій внесок у всенародну справу.

Зрозуміло, що всі ці твердження мають опиратися на літературні твори, вивчені в процесі факультативних занять, а також прочитані учнями самостійно. У центрі розповіді вчителя перебуватиме художній твір як явище мистецтва, взятий у тісному зв'язку з усім історико-літературним процесом.

Разом з цим, враховуючи контингент слухачів факультативу, їх підвищену зацікавленість і підготовку, вчитель може обережно готувати семикласників до розуміння загальних закономірностей розвитку літературного процесу, до усвідомлення таких важливих теоретико-літературних положень, як класовість літератури, її ідейність, суспільне значення і т. ін.

Одним з першорядних завдань, які стоять перед радянською школою на сучасному етапі, є героїко-патріотичне виховання учнівської молоді. Могутнім засобом його є художня література. Підлітки й молодь захоплюються книгами про подвиг нашого народу в роки революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Твори Олеса Гончара «Прапорonoсці», «Людина і зброя», «Циклон», роман М. Стельмаха «Дума про тебе», повісті та оповідання Ю. Збанацького про героїчну боротьбу партизанів, твори В. Козаченка про діяльність підпільної організації «Блискавка», пристрасні поезії М. Рильського, А. Малишка, В. Сосюри, поетів-фронтовиків Л. Левицького, М. Шпака, М. Гірника, П. Воронька та багатьох інших захоплюють і вчать нашу молодь наслідувати приклад ветеранів, загартовувати себе духовно й фізично, бути готовим кожному мить встати на захист рідної Вітчизни.

Дуже добре роблять видавництва для дітей та молоді «Веселка» й «Молодь», випускаючи спеціальні серії, присвячені військово-патріотичній тематиці, — «Подвиг» та «Юні герої». Ці серії користуються великою любов'ю та популярністю серед молодих читачів. Зокрема слід відзначити твори про подвиг піонерів у роки Великої Вітчизняної війни, що вийшли в серії «Юні герої». Це насамперед такі книги, як «Ніна Сагайдак» Дмитра Міщенка, «Провідник у безодню» Василя Большака, «Поворотний круг» Бориса Комара та ряд інших. В основу їх покладено дійсні факти з життя дітей, які реально існували й діяли, боролися проти фашизму. Здебільшого такі твори за жанром є документальними повістями. І, може, саме ця обставина й приваблює юних читачів, схильних надавати дещо перебільшеного значення правді факту, іноді навіть протиставляючи її правді художній.

Останніми роками вийшло чимало художніх творів для дітей, у яких розповідається про життя населення на території, тимчасово окупованій фашистами, про опір, який чинив їм народ і, зокрема, про участь у боротьбі проти ворога дітей. Це повість І. Солдатенка «Жорна», О. Лупія «Чистовід» та чимало інших.

Ці твори залюбки читаються дітьми. Проте часто захоплення подвигами юних героїв має поверховий характер. Учні стежать за розвитком сюжету, іноді не намагаючись проникнути в психологію персонажів, щоб зрозуміти, що привело їх до героїчного вчинку, дало сили жертвувати власним життям.

Тому важливо так організувати читання й аналіз цих творів, щоб розкрити всю глибину ідейно-виховного змісту художньої розповіді про героїв.

Керування позакласним читанням учнів має різні форми: складання тематичних рекомендованих списків літератури, індивідуальні бесіди, проведення читацьких конференцій. Під час усіх цих форм роботи доводиться тією чи іншою мірою торкатися питання військово-патріотичної тематики в літературі.

На наш погляд, найбільш глибокою і всеосяжною формою керівництва військово-патріотичним вихованням засобами художньої літератури є факультативні заняття з цієї важливої проблеми. Вони дають можливість насамперед дібрати для ґрунтовного ознайомлення все краще, що написано про Велику Вітчизняну війну та доступне для учнів, запровадити чітку систему, дозволять учням глибоко розібратися в ідейно-художніх якостях виучуваних творів. Усе це, безперечно, сприятиме вихованню в учнів почуття патріотичної гордості за свій народ, за вікопомні військові подвиги радянських людей під час захисту соціалістичної Вітчизни, викличе в дітей бажання наслідувати героїв, учитися в них.

Отже, факультативний курс «Героїко-патріотична тема в українській радянській літературі» впроваджується для вивчення в сьомому класі.

Факультативні заняття з української літератури у 8 класі базуються на певному, набутому протягом кількох років досвіді. Більшість керівників факультативу проводили роботу за програмою курсу «Становлення нової української літератури». Нині діючий навчальний план (він розрахований на 36 год.) пропонує кілька факультативних курсів з тим, щоб учитель міг, виходячи з місцевих умов, обрати тему занять, яка найповніше задовольняла б конкретну школу. До того ж, пропонований раніше курс було побудовано на матеріалах лише дожовтневої літератури, отже, вплив на восьмикласників мистецтва слова радянського часу через систему факультативних занять не здійснювався. Тому виникла потреба створення нових програм. У процесі роботи над ними враховувалась істотна психологічна особливість учнів 8 класу, етапного в навчанні. Адже після його закінчення частина школярів буде продовжувати вчитись у старших класах загальноосвітньої середньої школи, частина ж — обиратиме собі певний фах, поступаючи в технікуми, профтехучилища, школи системи ФЗН, училища механізації сільського господарства тощо.

Це зумовлює підвищений інтерес до питання вибору професії учнів 8 класу. Вони з цікавістю читають книги про різні спеціальності, про працю старших товаришів та своїх ровесників, глибше усвідомлюють роль праці в людському суспільстві, захоплюються натхненним трудовим подвигом радянського народу. Тому введення у 8 класі факультативного курсу «Тема комуністичного ставлення до праці в українській радянській літературі» продиктоване життєвою потребою. Курс важливий насамперед тим, що він має на меті глибше ознайомити учнів із темою праці, яка є провідною в радянській літературі і розкривається через образи людей-трудівників, а відтак збагатити їхні уявлення про кращі здобутки вітчизняного мистецтва слова, розвинути естетичні смаки.

Важливим аспектом курсу є широкі можливості для врахування місцевих умов та індивідуальних особливостей учнів. Керівник факультативу, добре знаючи інтереси та нахили своїх вихованців, добре для поглибленого вивчення учнями той твір, який може найбільше зацікавити їх, допоможе розібратися у власних обдаруваннях та нахилах, а можливо, й визначить майбутній трудовий шлях.

Введені до програми твори різні за тематикою, жанрами і ступенем складності. Деякі цілком доступні для розуміння, а такі, як, наприклад, роман П. Загребельного «З погляду вічності», складні для восьмикласників. Тому програма пропонує вивчати їх в уривках за вибором учителя. Зрозуміло, під час факультативних занять педагог урахує всі обставини, аналізуючи кожний твір так, щоб він дав найбільший ефект у вихованні в учнів комуністичного ставлення до праці, в підготовці їх до майбутньої трудової діяльності. Під час вивчення курсу слід враховувати його специфіку, тобто процес факультативних занять має бути підпорядкований завданням виховання в учнів любові до праці. Та й саме вивчення літератури, та ще в поглибленій формі, теж вид праці, до того ж досить складної. На факультативних заняттях у восьмому класі слід широко застосовувати такі форми й методи вивчення літератури, як самостійний аналіз творів, семінарські заняття, реферування окремих питань, а також написання курсових робіт. Для самостійного аналізу, класного чи домашнього, краще визначати порівняно нескладні твори — наприклад оповідання А. Головка «Інженери». Тут учитель може обмежитись вступною бесідою, в якій схарактеризує час, коли відбувається дія, пояснить незрозумілі слова та ситуації, наголосить на важливості колективної праці для виховання в дітей рис і якостей нової, радянської людини. Залежно від рівня підготовки восьмикласників учитель дасть докладний план аналізу «Інженерів» або обмежиться лише загальною настановою, сформулює кілька вузлових питань аналізу, наприклад:

Як виникло в дітей бажання спорудити водогін?
У чому виявляється кмітливість та винахідливість дітей?
Як змальовано радість спільної праці вихованців дитбудинку?
Яка ідея оповідання і як вона розкривається в творі?

В даному разі доцільно, щоб учні виконали основну частину роботи вдома.

Вірш М. Рильського «Слава людині» можна самостійно опрацювати в класі. Оскільки він нескладний за своїм ідейно-художнім змістом, давати план аналізу чи навіть вузлові питання не варто. Ставимо восьмикласникам загальне завдання: показати, як, якими засобами розкриває автор головну ідею вірша — ушлявлення радянської людини-трудівника. Після самостійного аналізу проводимо бесіду за змістом поезії.

Тему «Андрій Малишко» можна розглянути методом семінарських занять. На першому провести стисло вступну бесіду, згадавши твори поета, відомі восьмикласникам, прослухати грамзапис його пісень або переглянути діафільм. Потім прочитати (це зробить учитель чи завчасно підготовлені учні) поезії «Відсій кукіль і відбери зерно», «Посіємо хліб в ріллю вікову» та «Хліб» («Я бачив хліб, що містери їдять...»), «Каменотес». Після пояснення незрозумілого учні одержать теми виступів. Залежно від кількості слухачів можна дати окреме завдання кожному, а можна створити групи з 2—4 учнів, що працюватимуть над одним і тим же питанням.

Орієнтовна тематика виступів така:

1. Філософське осмислення значення творчої праці людини у віршах «Відсій кукіль і відбери зерно», «Посіємо хліб в ріллю вікову».
2. Ушлявлення сільськогосподарської праці в творах А. Малишка.
3. Образотворчі засоби поезій А. Малишка та їх роль у розкритті ідейного задуму.
4. Показ підневільного характеру праці в капіталістичному світі («Каменотес»).
5. Образ каменотеса в однойменному вірші, засоби його творення.
6. Аналіз ідейного змісту вірша «Хліб» («Я бачив хліб, що містери їдять...»).
7. Тема хліба в творчості А. Малишка.
8. Контрастне зображення поетом праці в нашій країні та в капіталістичному світі.
9. Спільне й відмінне в оспівуванні праці в поезії А. Малишка та М. Рильського (П. Тичини, В. Сосюри).

Учням треба дати час для підготовки виступів — принаймні, не менше тижня — потім на занятті прослухати і обговорити їх. Якщо виступів небагато, можна застосувати попереднє рецензування учнями доповідей (вони за всіх умов повинні бути записаними). На завершення роботи вчитель підведе підсумки.

На матеріалі факультативного курсу «Тема комуністичного ставлення до праці в українській радянській літературі» можна рекомендувати твори на теми: «Шлях Віри Гаценко до щастя», «Макар Діброва — комуніст, шахтар-новатор», «Оспівування творчої праці радянського народу в українській поезії» та ін.

Сильним учням доцільно запропонувати курсові роботи орієнтовно на такі теми: «Краса творчої праці радянського народу в українській поезії», «Образ робітника в українській радянській літературі», «П'єса О. Корнійчука «Макар Діброва» та її місце в творчому доробку драматурга».

Факультативний курс «Розвиток української літератури в її зв'язках з російською літературою в I пол. XIX століття» являє собою істотне доповнення до основного курсу літератури. Він не тільки поглибить учнівські знання, а й сприятиме вихованню почуття дружби радянських народів, насамперед — українського та російського.

Учитель — керівник факультативних занять, координуючи свою роботу з викладачем російської літератури, організує читання творів, написаних українськими письменниками російською мовою, ознайомить учнів з перекладами українських творів на російську мову. Специфіка цього курсу дає можливість для кооперування факультативних занять з української та російської літератур. Їх керівники узгоджують плани та методи роботи, можуть навіть проводити інколи спільні заняття.

Ефективною є така форма роботи, як спільна підготовка учнівських виступів на близькі теми. Скажімо, слухач факультативу з російської літератури готує виступ про творчість І. Крилова, інший учень, що відвідує факультативні заняття з української літератури, дає характеристику байкарської творчості Л. Глібова, наголошуючи на його зв'язках із російськими байкарями, зокрема з І. Криловим.

На заняттях слід максимально використовувати технічні засоби навчання, зокрема звукові. Так, опрацьовуючи тему «В. Забіла», вчитель, після аналізу поезії цього представника українського романтизму, спиниться й на діяльності композитора М. Глінки, наголосить на його зв'язках з Україною. А потім учні послухають у грамзаписі романси російського композитора на слова В. Забіли «Вітер» («Гуде вітер вельми в полі») та «Соловей» («Не щебечи, соловейку»).

Опрацьовуючи тему «Т. Шевченко», слід спинитись на тісних зв'язках поета з передовою російською культурою. Вчитель покаже, що творчість Кобзаря за своїм ідейним звучанням стояла поряд з працею й боротьбою М. Чернишевського, М. Добролюбова, О. Герцена та інших передових людей Росії.

Курс дає величезні можливості для виховання в учнів почуття пролетарського інтернаціоналізму та дружби радянських народів. З цією метою слід використовувати кожен нагоду, пов'язувати минуле з сучасністю, показувати, як здійснилися мрії передових людей України та Росії, слов'янських країн про дружбу і єдність вільних народів. Так, опрацьовуючи поему Т. Шевченка «Єретик», вірш «Ще як були ми козаками», говоримо про високу оцінку революційної поезії великого Кобзаря передовими польськими, чеськими вченими та літераторами, спинаємось на сучасних зв'язках Радянської

України з братніми народами, що будують соціалізм. Слід навести факти про відзначення трудящими нашої Батьківщини свят визволення Польщі, Болгарії та інших країн.

Оскільки програма курсу «Розвиток української літератури в її зв'язках з російською літературою в I половині XIX століття» є порівняно складнішою для засвоєння восьмикласниками, ніж інші курси, при її вивченні зростає роль методу лекції. Викладач сам подасть оглядові теми, такі, як вступне та підсумкове заняття, характеристика зв'язків Т. Шевченка з російською літературою та культурою, огляд окремих творів українських письменників російською мовою, як-от: «Чайковский» Є. Гребінки, поеми «Тризна» та «Слепая» Т. Шевченка та ін.

Разом з тим, слід використовувати й кожен нагоду для активізації навчального процесу, розвитку самостійного мислення й творчих та науково-дослідницьких здібностей учнів. Ряд тем — «Марко Вовчок», «Російські повісті Т. Шевченка» — можна вивчити методом семінарських занять. Окремі теми — «Л. Боровиковський», «Оповідання Марка Вовчка «Маша» та «Игрушечка» — визначити для опрацювання методом самостійної роботи.

У 8 класі в процесі факультативних занять доцільно провести письмові роботи з елементами самостійного дослідження. Матеріалом до цих творів можуть бути російсько-українські зв'язки в творчості певного письменника, наприклад: «Зв'язки Є. Гребінки з російською літературою», «І. Крилов та Л. Глібов», «Поема Т. Шевченка «Слепая».

Залежно від рівня підготовки та здібностей окремих учнів, ці письмові роботи можуть мати характер звичайних учнівських творів, рефератів або курсових робіт.

Підсумки вивчення факультативного курсу про українсько-російські зв'язки можна провести у формі наукової учнівської конференції. Підготовку до неї треба почати з перших занять, створивши таким чином перспективу в роботі факультативу. Кращі учнівські реферати, виступи, курсові роботи, після поглиблення, доопрацювання і рецензування іншими слухачами факультативу, слід винести як доповіді на конференцію. Тематику конференції можна поширити за рахунок питань, пов'язаних із сучасними українсько-російськими літературними зв'язками. Якщо є можливість, до участі в конференції слід запросити студентів та викладачів вузів, учених, письменників. Можуть виступити на ній і вчителі.

Доцільно пов'язати роботу факультативу з предметними гуртками — історичним, краєзнавчим, із шкільною самодіяльністю. Тоді вивчення курсу можна завершити літературно-музичним вечором з використанням матеріалів, розглянутих у процесі факультативних занять.

